

ПРОЯВИ ЧУТЛИВОСТІ ДО ВПЛИВІВ ЖИТТЄВОГО СЕРЕДОВИЩА У ПРОЕКЦІЯХ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

У статті висвітлено проблему взаємообумовленості компонентів екологічної свідомості та чутливості особистості до впливів життєвого середовища. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей екологічної свідомості та чутливості майбутніх психологів до різного роду впливів. Проаналізовано взаємозв'язки між складовими екологічної свідомості та формами прояву чутливості студентів-психологів до соціальних, природних, культурологічних впливів та самовпливів.

Ключові слова: екологічна свідомість, екопсихологічні диспозиції, психологічний вплив, чутливість до впливів, життєве середовище.

Постановка проблеми. У наш час екологічно детермінована свідомість особистості виступає у якості безперервно змінної сукупності чуттєвих та мисленневих образів, які безпосередньо відображають й аналітично створюють екологічно значимі уявлення про категорії та явища, а також наповнюють індивідуальний чи суспільний екологічний досвід особистості. Значимість для сьогодення такого досвіду не підлягає сумніву, адже однією з причин кризового стану в Україні є порушення принципу екологічності, у відповідності з яким екологічною є така взаємодія індивіда та довкілля, яка створює двосторонні умови для розвитку всіх значущих компонентів певної системи [7].

Узагальнюючи науково-теоретичні надбання та методичні здобутки й конкретні уявлення науковців щодо феноменології екологічної свідомості, можна стверджувати, що дана форма прояву свідомості включає в себе екологічно обумовлені цінності, особистісні сенси, домінуючі установки, соціальні стереотипи, особистісні бажання, прагнення та ін., тобто все розмаїття екологічно доцільної поведінки, особистісних властивостей і станів. Багатоаспектність структурності екологічної свідомості та факторів впливу на неї окреслюють ряд проблем щодо її формування. Однією з них є вивчення чутливості людини до різного роду впливів довкілля, адже саме впливи, на думку екологічних психологів, є визначальними у дії навколишнього середовища і внутрішніх станів на свідомість людини та у зворотних діях людської свідомості на навколишнє середовище [1, 2, 3, 5, 8].

Вищеокресленими положеннями визначається актуальність даної публікації, основною метою якої є вивчення проблеми взаємообумовленості екологічної свідомості та форм прояву чутливості до впливів життєвого середовища (природних, соціальних, культурологічних) й самовпливів у майбутніх психологів.

Результати теоретичного дослідження. За визначенням вітчизняного екопсихолога В.О. Скребця екологічна свідомість являє собою: "вищий рівень психічного відтворення природного й штучного середовища, свого внутрішнього світу, саморефлексію місця і ролі людини у біологічному, фізичному та хімічному світі, а також самоврегулювання та наповнення цього відтворення екологічним змістом" [6, с.102]. Дослідниками встановлено, що на розвиток екологічно детермінованої свідомості впливає значна кількість чинників навколишнього середовища, які на думку Г.О. Ковальова [2], можна класифікувати за такими параметрами: 1) фактори природного оточення; 2) соціальні впливи, обумовлені приналежністю людини до суспільної системи та включеністю її в контакти і взаємозв'язки з іншими людьми; 3) культурологічні впливи, які визначаються наявністю історично відпрацьованих засобів матеріального і духовного виробництва; 4) аутовпливи, пов'язані з можливостями психічної саморегуляції людини, як відносно автономної системи, що виступає у двох планах: засобах мобілізації та розвитку власних фізичних, психічних і творчих можливостей суб'єкта, а також індивідуальної системи внутрішньої регуляції, яка опосередковує зовнішні впливи.

В.В. Бойко [4] дотримується думки, що тип емоційних реакцій на стимули оточуючого середовища може проявлятися через типи направленості активності, зокрема це може викликати ейфоричну активність ззовні, рефракторну активність в середині та дисфоричну активність ззовні. Окрім цього, стимули оточуючого середовища можуть бути позитивними, амбівалентними чи негативними.

Так як ми поставили за мету вивчення взаємозв'язку форм прояву чутливості до впливів життєвого середовища з екологічною свідомістю, доцільно буде розглянути компоненти чутливості до впливів довкілля. З огляду на відсутність наявних класифікацій проявів чутливості до впливів, нами здійснено спробу розмежування впливів життєвого середовища за чотирма шкалами:

– *Шкала чутливості до факторів природного оточення.* Дана шкала дає можливість відслідкувати наскільки під дією природних чинників (пори року, погоди, температурних змін тощо) можуть змінюватися настрої, психічні стани, поведінкові прояви особистості.

– *Шкала чутливості до соціальних впливів*. За цією шкалою виявляється вразливість особистості до різного роду змін, що відбуваються у певних колах соціальних зв'язків, починаючи від сім'ї й закінчуючи політичними та ідеологічними відносинами із суспільством.

– *Шкала чутливості до культурологічних впливів* діагностує сприйнятливості особистістю історико-соціального досвіду, який передаючись із покоління в покоління у вигляді ціннісних орієнтацій та ідеалів, згодом утілюється у специфічних традиціях, нормах, законах, формах організації життєдіяльності.

– *Шкала чутливості до самовпливів* виявляє інтрапсихічні взаємодії, які мають місце у внутрішньому просторі й часі психічного життя індивіда.

Чутливість до впливів довкілля, з нашого погляду, визначаються за критеріями: "позитивна чутливість", "негативна чутливість", "байдужість" і "терпимість".

Враховуючи дані теоретичні ідеї, було проведено емпіричне дослідження, результати якого викладено нижче.

Методика та процедура дослідження. Вибіркову сукупність емпіричного дослідження склали 196 осіб, які є студентами психолого-педагогічного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, серед них 98 студентів денної форми навчання (віком від 19 до 21 року) та 98 осіб заочної форми навчання (віком від 22 до 37 років). З огляду на такий конструкт вибірки, її було згруповано за критерієм "вік", що дало змогу виділити дві групи "юність" та "рання дорослість". Емпіричне дослідження забезпечувалося використанням тесту екоціннісних диспозицій "ТЕД-М25" (В.О. Скребець), який дає змогу з'ясувати рівень екологічної свідомості майбутніх психологів; а також опитувальника діагностики чутливості до впливів (В.О. Скребець, І.І. Шлімакова), метою якого є з'ясування здатності людини сприймати подразнення, що надходять як із зовнішнього середовища (впливи факторів природного оточення, соціальні й культурологічні впливи), так і з внутрішнього (самовпливи).

Для опрацювання результатів були використані математико-статистичні процедури за допомогою комп'ютерного пакету SPSS for Windows 17.0.

Аналіз результатів дослідження. Осмислення результатів, отриманих за методикою "ТЕД-М25" (табл. 1) дає змогу говорити про те, що пріоритетними цінностями у студентів є моральні (31,1%). Це свідчить, що досліджувані у своїй життєдіяльності базуються на моральних нормах, принципах, розрізняють поняття добра та зла, справедливості, щастя, а також усвідомлюють сутність та наслідки своїх вчинків. На рівні тенденції дана категорія цінностей більш виражена у групі "рання дорослість" (31,18 % у порівнянні з 30,98 % у групі "юність").

Наступну рангову позицію мають "Я-цінності" (29,73%), що вказує на зацікавленість молоді у своїх інтересах, слідування естетичним та моральним нормам, що визначені суспільством. На рівні статистичної значимості "Я-цінності" більше проявляє група "юність" (при $p \leq 0,05$). Дещо менш вираженими є екологічні (25,97%) та соціальні цінності (24,02%), тобто майбутніх психологів не можна назвати екоорієнтованими та такими, що підтримують активну соціальну позицію. Статистично значимі відмінності зафіксовано за показником "соціальні цінності", більш вираженими вони є у групі "рання дорослість" (при $p \leq 0,01$).

Таблиця 1

Середні значення складових екологічної свідомості досліджуваних (у %)

Показники \ Групи	Юність	Рання дорослість	Загальна вибірка
СЦ	21,31	25,74	24,02
ЕЦ	25,26	26,43	25,97
МЦ	30,98	31,18	31,10
ЯЦ	31,84	28,38	29,73
Rlv	35,71	41,45	39,22
Inf	19,43	19,82	19,67
Escp	23,71	26,91	25,67
Clb	54,67	57,87	56,63
Nes	29,79	35,33	33,17
Ind	21,23	23,90	22,86
Sms	19,60	21,83	20,96
Smt	2,04	5,72	4,29
Gach	8,17	4,42	5,88

Умовні позначення: СЦ – соціальні цінності; ЕЦ – екологічні цінності; МЦ – моральні цінності; ЯЦ – Я-цінності; Rlv – шкала екопсихологічної релевантності; Inf – шкала екологічного інфантилізму; Escp – шкала екопсихологічного ескапізму; Clb – колаборативна екодиспозиція; Nes – несеситивна екодиспозиція; Ind – індиферентна екодиспозиція; Sms – сумісній екодиспозиція; Smt – совметральна екодиспозиція; Gach – гашенарна екодиспозиція.

Як бачимо з табл. 1, серед екоціннісних диспозицій у загальній вибірці найбільш вираженою є колаборативна (56,63%), що говорить про розуміння досліджуваними сутності природи, відповідно до якого визначаються умови для усвідомлення своїх дій та рішень щодо природи.

Опитувані, в свідомості яких є вираженою несеситивна екодиспозиція (33,17%) вважають себе господарями природи та сприймають її лише як джерело певних ресурсів, потрібних людині. Наступну рангову позицію займає індиферентна поведінкова позиція (22,86%), за якої людина ігнорує природу та зневажливо ставиться до довкілля.

20,96% – відсоткове значення вираженості совмісійної екодиспозиції, що вказує на незначну кількість респондентів, які шукають захисту в природі, розуміючи її велич і силу. Найменшою мірою проявляються у свідомості студентів гашенарна екодиспозиція (5,88%), яка вказує на підсвідоме або напівсвідоме нанесення шкоди природі та совметральна екодиспозиція (4,29%), коли людина вважає себе володарем природи, думає, що здатна її приборкувати та експлуатувати як заманеться.

Щодо екологічно значимих психічних станів досліджуваних, як бачимо з табл. 1, шкала екологічного інфантілізму становить 19,67%, шкала екопсихологічного ескапізму – 25,67%, шкала екопсихологічної релевантності – 39,22%. Такі результати дають змогу говорити, що загалом незначна кількість студентів-психологів має примітивно дитяче переживання й розуміння екологічних цінностей та відтворює психічні стани переживання довкілля незалежно від зовнішнього нагадування про нього. Статистично значимих відмінностей за даними показниками в досліджуваних групах не виявлено.

Використання розробленого нами, у співавторстві з В.О. Скребцем опитувальника "Чутливість особистості до впливів" дозволяє визначити здатність людини сприймати подразнення, що надходять із інтрапсихічного та інтерпсихічного середовища. Результати дослідження за даним опитувальником представлені у табл. 2. Як бачимо з даної таблиці молодь (за значеннями показників загальної вибірки) у проявах чутливості до впливів життєвого оточення найбільш схильна до позитивної чутливості (50,81%), що свідчить про позитивні емоційні реакції студентів на будь-які сприятливі природні зміни, досліджувані емоційно переживають різні соціодетерміновані події. У людей з високим рівнем позитивної чутливості добре сформовані духовні та моральні цінності, етнічна й національна свідомість, вони слідуєть народним і сімейним традиціям, здатні використовувати власні мобілізаційні ресурси, а також механізми підсвідомості, внутрішніх відчуттів, інтуїції для їх свідомого спрямування у позитивну площину саморозвитку.

Таблиця 2

Середні значення показників чутливості до впливів досліджуваних (у %)

Показники \ Групи		Юність	Рання дорослість	Загальна вибірка
Впливи природного оточення	ПЧ	65,70	62,58	63,79
	НЧ	7,76	8,32	8,10
	БД	12,26	17,41	15,40
	ТР	13,89	11,44	12,39
Соціальні впливи	ПЧ	31,44	25,73	27,95
	НЧ	22,46	28,84	26,36
	БД	15,93	16,38	16,20
	ТР	28,58	28,07	28,27
Культурологічні впливи	ПЧ	54,28	52,73	53,33
	НЧ	4,49	4,94	4,77
	БД	23,69	24,14	23,96
	ТР	14,70	17,68	16,52
Самовпливи	ПЧ	64,06	56,61	59,51
	НЧ	6,13	7,54	6,99
	БД	8,99	10,40	9,85
	ТР	20,83	25,22	23,51
Загальні значення	ПЧ	53,16	49,32	50,81
	НЧ	10,61	12,93	12,03
	БД	15,31	17,47	16,63
	ТР	19,48	20,85	20,32

Умовні позначення: ПЧ – позитивна чутливість; НЧ – негативна чутливість; БД – байдужість; ТР – терпимість.

Меншою мірою у студентів виражений показник терпимості до впливів (20,32%), що вказує на поблажливе ставлення респондентів до змін природного балансу, до способу життя, поведінки, саморозвитку особистості, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань інших людей, на пристосування до поточної температури повітря, опадів, освітлення і т. д.

Фактично на однаковому рівні показники байдужості (16,63%) та негативної чутливості (12,03%). Тобто, майбутні психологи лише інколи не звертають уваги на навколишнє середовище й бувають незадоволені соціальними умовами. Поряд із цим, такі результати можуть вказувати на низький рівень розвитку механізмів рефлексії та саморегуляції.

На наступному етапі проаналізуємо отримані результати щодо чутливості до впливів майбутніми психологами за 4-ма шкалами: впливи природного оточення; соціальні впливи; культурологічні впливи та само впливи (табл. 2).

За шкалою впливів природного оточення у досліджуваних найбільш виражений показник позитивної чутливості (63,79%), це вказує на те, що студенти досить чутливо відносяться до впливів природи. Фактично однакові результати таких показників, як "байдужість" (15,40%) та "терпимість" (12,39%). Тобто, лише незначна кількість студентів-психологів є мало байдужою до природних змін та звертає увагу на кліматичні умови чи їх перепади. Найнижчі результати (8,10%) за показником негативної чутливості, такі результати дають нам усі підстави говорити, що майбутні психологи у переважній більшості піддаються впливам природного довкілля.

Серед соціальних впливів майже однакові результати респондентів за показниками "терпимість" (28,27%), "позитивна чутливість" (27,95%) і "негативна чутливість" (26,36%). Найменш виражений показник "байдужість" (16,20%). Як бачимо, сучасна молодь не зовсім активно включається в соціальне життя, спостерігається певна відстороненість та байдужість.

За шкалою чутливості до культурологічних впливів найбільший значимий результат студенти показали за показником "позитивна чутливість" (53,33%), тобто сфера духовної, ціннісної та комунікативної організації життя майбутніх психологів багато у чому залежить від різних культурологічних чинників: спадщини національної та світової культури, норм моралі, витворів мистецтва, матеріального упорядкування умов життя та ін. Менш виражений показник "байдужості" (23,96%), це дає змогу говорити про апатичне ставлення особистості до світу культури. Серед студентів показник "терпимості" складає 16,52%, тобто, у невеликій кількості студентів проявляється поблажливе ставлення до способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань інших людей. Найменш виражений показник "негативної чутливості", а саме на рівні 4,77%.

Серед показників чутливості до самовпливів у досліджуваних найбільше виражається "позитивна чутливість" – 59,51%, що дає підстави говорити про здатність студентів використовувати власні мобілізаційні ресурси, а також механізми підсвідомості, внутрішніх відчуттів, інтуїції для їх свідомого спрямування у позитивну площину саморозвитку. Менш вираженим є показник "терпимості" (23,51%), це говорить про поблажливе ставлення особистості до власного "Я", внутрішньопсихічних процесів. Фактично однакові результати студентів за показниками "байдужості" (9,85%) та "негативної чутливості" (6,99%) Такі дані вказують на недостатню розвиненість у студентів механізмів рефлексії, соціальної перцепції та саморегуляції.

На підставі отриманих результатів встановлено статистично значимі відмінності у групах "юність" та "рання дорослість". З'ясовано, що соціальні впливи більше відчують студенти групи "рання дорослість" (при $p \leq 0,05$), позитивна чутливість до впливів притаманна групі "юність" (при $p \leq 0,05$), позитивна чутливість до самовпливів та культурологічних впливів також більш виражена у студентів групи "юність" (при $p \leq 0,05$), терпимість до самовпливів більше проявляється у групі "рання дорослість" (при $p \leq 0,01$). За допомогою кореляційного аналізу виявлено статистично значимі взаємозв'язки між складовими екологічної свідомості та формами прояву молоддю чутливості до впливів життєвого середовища.

Загальна чутливість до природних впливів має обернений зв'язок із негативною чутливістю до соціальних впливів ($r = -0,227$ при $p \leq 0,05$). Такий зв'язок дає можливість припустити, що чим більше людина відчуває на собі дію різних факторів природного оточення, тим менш негативною вона є у ставленнях до соціуму, тобто проявляє соціальну адаптивність.

Зворотній взаємозв'язок зафіксовано між позитивною чутливістю до природних впливів і станом ескапізму ($r = -0,297$ при $p \leq 0,01$), а також прямиий зв'язок – між терпимістю до впливів природи та вищезгаданим станом ескапізму ($r = 0,345$ при $p \leq 0,01$). Установлені залежності показують, що людина, яка відчуває на собі позитивні дії природи та терпимо ставиться до можливих природних негараздів, не буде уникати реалій дійсності, пов'язаних з екологічними проблемами, а навпаки проявлятиме зацікавленість та активність у їх вирішенні.

Байдужість до природних впливів прямо взаємопов'язана з гашенарною екодиспозицією ($r = 0,351$ при $p \leq 0,01$) та байдужістю до самовпливів ($r = 0,248$, при $p \leq 0,01$). Тобто, у разі відстороненого сприйняття довкілля, особа може проявляти напівсвідому схильність наносити шкоду певним природним об'єктам, а також собі.

Також констатовано прямиий зв'язок між позитивною чутливістю до природних впливів та екологічними цінностями ($r = 0,255$ при $p \leq 0,01$), чим більше людина цінує природне оточення, тим більше сформовані у неї екологічні цінності.

Статистично значима прямо залежність прослідковується між показниками негативної чутливості до культурологічних впливів та совметральною екодиспозицією ($r = 0,354$, при $p \leq 0,01$). Думається, це можна пояснити тим, що індивід зі свідомості якого витіснені важливі культурологічно детерміновані цінності, які сприяють реалізації творчого потенціалу у сфері матеріальної і духовної діяльності, може

проявляти усвідомлену лінію аргументованого приборкування природних систем задля задоволення власних інтересів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Викладені вище результати дають змогу зробити узагальнення, значущі у контексті проблеми, яка вивчається.

Визначено, що до складу екологічної свідомості особистості входять екоціннісні орієнтації та екологічні диспозиції. Домінуючими цінностями у свідомості майбутніх психологів є моральні, серед екодиспозицій пріоритетне місце займає позиція співпраці з довкіллям.

На розвиток екологічної свідомості впливають фактори природного, соціального, культурологічного оточення, а також самовпливи. У формах прояву чутливість до впливів може бути позитивною, негативною, вказувати на байдужість чи терпимість до них. Половина досліджуваних студентів проявляє позитивну чутливість до різних впливів навколишнього середовища, найбільшою мірою до природних, найменшою – до соціальних впливів.

Впливи навколишнього середовища проєктуються в екологічній свідомості молоді, визначаючи їх ціннісну спрямованість та ставлення до життєвого оточення.

Проведене дослідження не вичерпує всіх його аспектів та потребує подальших теоретичних і емпіричних розвідок. Зокрема планується теоретичне обґрунтування поняття "екопсихологічний вплив", а також емпіричне дослідження взаємозв'язків між його компонентами та складовими іншого роду впливів.

Використані джерела

1. Грезе О.В. Особливості формування екологічної свідомості у студентів гуманітарного і технічного напрямків підготовки : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Грезе Олена Володимирівна. – К., 2009. – 198 с.
2. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С.14-50.
3. Львовичкіна А.М. Екологічна психологія : навч. посіб. / А.М. Львовичкіна. – К. : Міленіум, 2003. – 120 с.
4. Методики діагностики емоціональної сфери : психологічний практикум / сост. О.В. Барканова [серія: Библиотека актуальной психологии]. – Вып.2. – Красноярск : Литера-принт, 2009. – 237 с.
5. Скребець В.О. Методологічна сутність категорії впливу в екологічній психології / В.О. Скребець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Житомир, 2008. – Вип. 15. – С. 274-280.
6. Скребець В.О. Екологічна психологія : підручник / В.О. Скребець, І.І. Шлімакова. – К. : Видавничий дім "Слово", 2014. – 456 с.
7. Швалб Ю.М. К проблеме определения экопсихологических систем / Ю.М. Швалб // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – Ч. 1. – С. 426-433.
8. Шейнов В.П. Психологическое влияние / В.П. Шейнов. – Минск : Харвест, 2007. – 800 с.

Shlimakova I.I.

SENSITIVITY MANIFESTS TO THE INFLUENCES OF LIVING ENVIRONMENT IN THE YOUTH ENVIRONMENTAL AWARENESS PROJECTIONS

The problem of interdependence components of environmental awareness and individual sensitivity to the influences of living environment is singled out in the article.

The multidimensional structure of environmental awareness as a psychological phenomenon is theoretically revealed, influence factors on the process of its formation are also analyzed. It is shown that influences of living environment are decisive as to inner states of human's environmental awareness and in return ecoawareness on environment.

The features of sensitivity scales on influences of natural environment, social influences, cultural and self-influences are theoretically determined.

The results of empirical research of environmental awareness peculiarities and future psychologists' sensitivity to different kinds of influences are presented in the article.

It is recorded that dominant values being a part of youth ecoawareness are moral, among ecodepositional priority place belongs to the collaboration with the environment. A half of investigated students show positional sensitivity to different environment influences, to the greatest extent – natural, to the least – social. It is set Empirically that availability of statistically important relationships between the components of ecological awareness and forms of youth appearance sensitivity to influences of living environment.

It is proved that environment is projected in youth ecological awareness determining their valuable focus and attitude to the living environment.

Key words: *ecological awareness, ecopsychological dispositions, psychological influence, sensitivity to influences, living environment.*

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015